

Misiunile diplomatice ale lui Trandafir G. Djuvara (1879-1924)

Bîgiu Răzvan, Cristian

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Bîgiu Răzvan, C. (2007). Misiunile diplomatice ale lui Trandafir G. Djuvara (1879-1924). *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 9, 19-44. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-387433>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

MISIUNILE DIPLOMATICE ALE LUI TRANDAFIR G. DJUVARA (1879-1924)

RĂZVAN CRISTIAN BÎGIU

Introducere

După o seamă de autori, Bucureștiul devenise, în perioada de sfârșit a secolului al XIX-lea, un centru cu o bogată activitate diplomatică, „o veritabilă trambulină pentru ambasadori”¹. Un astfel, de ambasador lansat în această perioadă înfloritoare a diplomației românești este și Trandafir G. Djuvara, căruia îi este dedicat acest articol, și care și-a desfășurat activitatea diplomatică între ultimele și primele două decenii ale secolelor XIX-XX, perioadă în care, în relațiile internaționale, tânărul stat român a reușit, prin reprezentanții săi, să se afirme ca un partener serios și demn de a fi primit în cele mai înalte cercuri diplomatice.

Diplomația românească de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a jucat un rol deosebit de important în consolidarea statului român modern, în afirmarea României ca factor de stabilitate în această zonă a Europei, iar Trandafir G. Djuvara, după cum vom încerca să arătăm în cele ce urmează, a fost unul dintre cei mai apreciați diplomați ai vremii. Un argument în plus pentru a cunoaște îndeaproape viața și activitatea unui diplomat ar veni chiar din definirea diplomației ca aplicare a inteligenței și tactului în relațiile dintre state. În această lumină, figurile de diplomați sunt apte a ilustra aceste două trăsături. Biografia lor este profund instructivă, în primul rând pentru înțelegerea istoriei. O viață de diplomat este o lumină aruncată asupra unei epoci².

Subiectul ales imprimă articolului un caracter de noutate, datorită faptului că, până acum, nu a fost elaborat nici un studiu consistent asupra vieții și activității diplomatului român Trandafir G. Djuvara, cu excepția unor scurte referințe în unele lucrări de politică externă românească, lucrări de specialitate etc., pe care le vom menționa în continuare.

¹ R. W. SETON-WATSON, *Histoire des roumains*, Presses Universitaires de France, Paris, 1937, p. 413.

² MIRCEA MALIȚA, „Diplomatul în istorie”, în *Diplomați iluștri*, I, Editura Politică, București, 1969, p. 7.

*

Astfel, în ceea ce privește istoriografia problemei în discuție, în primul rând trebuie relevată raritatea referințelor și datelor despre activitatea diplomatică a lui Trandafir G. Djuvara, lucru de altfel care nu este de mirare, atât timp cât biografia diplomatului este un subiect ce se construiește în arhive. În această penurie a studiilor despre viața și activitatea diplomatului Trandafir G. Djuvara, pot fi amintite totuși câteva lucrări care au abordat timid acest subiect. Spre exemplu, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, apărută la Editura Politică în trei volume, și în care sunt menționate câteva date despre activitatea diplomatică a lui T. G. Djuvara în misiunile din capitalele Bulgariei și Belgiei. Alte studii care se ocupă episodic de activitatea diplomatică a lui T. G. Djuvara au fost realizate de Nicolae Ciachir care s-a ocupat îndeosebi de perioada în care diplomatul se afla la Constantinopol, în studii ca *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, *Marile puteri și România* sau în articole apărute în diverse reviste cum ar fi „România și Țările Balcanice în perioada 1878-1900” aflat în nr. 2 al *Revistei de Istorie* din 1980, sau „Acțiunile diplomației românești pe plan balcanic în perioada 1878-1900”, apărut în *Revista Arhivelor*, nr. 2, din 1978. Din perioada petrecută în postul de la Constantinopol, Daniela Bușă în *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin și Primul Război Mondial (1878-1914)* amintește de două rapoarte ale lui Djuvara către guvernul de la București, în contextul războiului greco-turc din 1897. Alt autor care furnizează date despre unele aspecte ale activității diplomatice a lui T. G. Djuvara este Eliza Campus, care aduce în prim plan perioada în care diplomatul se afla, pentru a doua oară, în misiune la Bruxelles, în două din lucrările sale *Din politica externă a României și State mici și mijlocii din centrul și sud estul Europei în relațiile internaționale*. În sfârșit, în *Magazin istoric*, numerele 9, 10, 11 din 1987 apare, în trei episoade, un studiu, realizat de Valeriu Buduru și Ioana Ursu, care trece în revistă activitatea diplomatică a lui T. G. Djuvara la misiunile diplomatice ale României de la Constantinopol, Bruxelles, Le Hâvre și Luxemburg. Acest studiu se bazează pe extrase din însemnările memorialistice ale diplomatului.

*

Fiind vorba despre un demers biografic, desigur că această cercetare nu poate fi conturată fără a ține cont de însemnările memorialistice ale diplomatului: în volumul *Mes missions diplomatiques*, apărut în 1930, la Paris, la Editura Librairie Félix Alcan, Trandafir G. Djuvara își publica amintirile, precizând: „Public astfel amintirile fără să am pretenția, dar cu sentimentul de a spune, în toate circumstanțele, doar adevărul”. De precizat că o parte din aceste însemnări deja apăruseră în *Revue de Sciences Politiques* (Paris).

Pe lângă documentele editate, ca surse ale cercetării am mai utilizat materiale de arhivă, precum note, rapoarte diplomatice, scrisori de familie. Importanța acestor materiale rezidă mai ales în datele biografice pe care le oferă, dar și în reflectarea unei anumite perioade din viața diplomatică a țării, cu câteva aspecte minore uneori, lăsând impresia că diplomația avea doar aspectul unor relații de salon.

O altă sursă importantă a cercetării de față o reprezintă un interviu semi-directiv, realizat cu domnul Neagu Djuvara, nepot al lui Trandafir G. Djuvara. Interviul a decurs ca o discuție liberă în care interviueatul a lăsat frâu liber amintirilor. Pentru prețioasele informații și îndrumări oferite țin să mulțumesc domnului Neagu Djuvara, al cărui ajutor mi-a fost de un real folos.

Familia

Trandafir G. Djuvara s-a născut la 6 noiembrie 1856 în Brăila, într-o familie de aromâni, al cărei arbore genealogic coboară până spre sfârșitul veacului al XVIII-lea. În strânsă legătură cu filiația familiei Djuvara este numele „Trandafir” care apare în fiecare generație a familiei, ultimul membru al familiei care poartă acest nume fiind diplomatul. Această practică, devenită tradiție în familia Djuvara, se explică prin faptul că membrii familiei îl considerau pe un anume Ion (Iane) Trandafir Giuvvara, ca fiind cel care a pus bazele ramurii muntene a „Giuvăreștilor”. Acest Iane Giuvvara este tatăl celor trei fii plecați în exil în Franța în timpul revoluției de la 1848 – Trandafir, Costache (Tache), Gheorghe (Iorgu) – întâmplare prin care ortografierea numelui Giuvvara se transformă în Djuvara. Acest lucru se petrece, în momentul în care cei trei hotărăsc să se întoarcă în țară, deținând pașapoarte turcești, în care numele era ortografiat în franceză. Astfel, numele scris Djuvara provine de la ortografia numelui în litere chirilice, care se scrie: ИЮВАРА. Această teorie combate ipoteza potrivit căreia membrii familiei ar fi adoptat patronimul Djuvara dintr-un moft, sub influența limbii franceze, deoarece grupul de litere <<DJ – ИЮ>> are corespondent în limba turcă o singură literă³.

Dintre cei trei frați, Trandafir și Tache vor desfășura o susținută

³ Interviul cu Neagu Djuvara, București, 23 mai 2006.

activitate politică, primul fiind ales deputat în Divanurile ad-hoc, în 1858, votând alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn la 24 ianuarie 1859, fiind apoi și primar al Brăilei, funcție pe care o va ocupa și fratele său.

Spre deosebire de cei doi frați ai săi, Iorgu a preferat să nu se implice în viața politică, retrăgându-se la țară, la Perișoru, unde ținea în arendă o moșie de 10000 de hectare a Eforiei Spitalelor Civile. Motivul pentru care Iorgu Djuvara, alege să nu desfășoare o activitate politică se leagă de un episod nefericit în urma căruia, tatăl său, sus menționatul, Iane Giuvara își găsește sfârșitul: se sinucide în 1856, când ajunge în faliment din cauza unor înscenări ale caimacamului Nicolae Vogoride⁴.

Iorgu Djuvara, decorat cu ordinul regal al Coroanei României în grad de ofițer⁵, a fost căsătorit cu Maria, fiica serdarului Nicolae Demetriescu Chabudeanu (Habudeanu), având cu aceasta doi copii: Trandafir și Alexandru. În ceea ce-i privește pe cei doi fii ai săi, Iorgu s-a dovedit a fi preocupat în a le asigura acestora o pregătire deosebită la școli din Occident, în spiritul educației occidentale, fiecare fiu urmând cursuri de vioară, în cazul lui Trandafir, și de pictură, în cazul lui Alexandru. Cei doi fii sunt trimiși la studii la Paris, dar la două licee diferite, asta pentru ca cei doi să nu se întâlnească prea des și să vorbească în limba română, tatăl dorind ca cei doi să deprindă la perfecție limba franceză⁶.

În epocă, Trandafir și Alexandru Djuvara, deși erau membrii ai P.N.L., erau văzuți ca oameni cu vederi de stânga, Argetoianu avea să scrie în amintirile sale că Ionel Brătianu își luase în guvernul din 1909 doi socialiști: I. Nădejde și Al. Djuvara, cât despre T. G. Djuvara era de notorietate faptul că era un cititor al *Adevărului*, pe care îl prefera în detrimentul *Dreptății*. Pentru o scurtă perioadă de timp, Al. Djuvara a fost membru al masoneriei, spre deosebire de fratele său, Trandafir, care, deși simpatizant al masoneriei, nu a fost membru al vreunui ordinului⁷.

Trandafir G. Djuvara a avut două soții: Elena Gheorghiu, fiica lui Cosma Gheorghiu și a Ecaterinei Tullea, și Bălașa Pangal. Din prima căsătorie s-au născut doi copii: Marcel și Radu, care după divorțul părinților, vor fi încredințați tatălui. Așa cum se va vedea, Trandafir G. Djuvara, care „îi ura pe nemți”, își trimite cei doi fii la vârsta de 11, respectiv 10 ani, la școală în... Germania, asta numai pentru a fi pe placul regelui Carol. Cei doi vor învăța la Liceul francez din Berlin, înființat de Frederic al II-lea⁸.

Fiul cel mare, Marcel (20 martie 1880-13 noiembrie 1918) s-a născut la Paris, actul său de naștere fiind înregistrat la Primăria Panteonului din Paris⁹. Marcel și-a făcut studiile superioare la Politehnica din Berlin-Charlottenburg,

⁴ *Ibid.*

⁵ Direcția Generală a Arhivelor Statului (DGAS), fond Familia Djuvara, nr. act. 5.

⁶ Interviu cu Neagu Djuvara, București, 23 mai 2006.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 47.

unde în anul 1906 și-a luat diploma de inginer, fiind șeful promoției. A fost căsătorit cu Tinca Grădișteanu, având cu aceasta doi copii: chirurgul Răzvan Djuvara (1913-1999), respectiv diplomatul și istoricul Neagu Djuvara (n. 1916).

Al doilea fiu al lui Trandafir, Radu (12 august 1881-13 iulie 1968) s-a născut la Bruxelles¹⁰, și a fost cel care a călcat pe urmele tatălui său, alegând tot o viață în corpul diplomaților români. Primii ani ai vieții lui Radu Djuvara vor fi influențați de parcursul diplomatic al tatălui. Astfel, el se naște la Bruxelles, unde tatăl funcționa ca secretar de legație, școala primară o va face la Sofia, capitală unde tatăl era agent diplomatic. Își va continua studiile la Colegiul francez din Berlin și la București, unde a studiat dreptul. Ca diplomat a funcționat în perioada interbelică ca ministru plenipotențiar la Bruxelles, Berlin, și ambasador la Atena, fiind singurul diplomat de carieră care a fost atât ministru plenipotențiar, cât și ambasador. Sub regimul Antonescu a fost rechemat de la Atena și scos la pensie în 1941¹¹.

Studii

Trandafir G. Djuvara a urmat în timpul studiilor preuniversitare, succesiv, cursurile unor instituții de învățământ din Brăila, București (liceul Sf. Sava) și Paris, unde își susține examenul de bacalaureat la liceul Henri IV, unul dintre cele mai renumite licee din Franța, denumit anterior Napoleon, respectiv Corneille.

În ceea ce privește studiile universitare și post universitare, din unele scrisori de arhivă ale mamei Maria Chabudianu, către fiul Trandafir, din perioada 1876-1877, reiese că acesta se afla la facultate la Paris, împreună cu fratele mai mic, Alexandru¹². Într-una din scrisorile mamei, datată la 27 mai 1877, rezultă că în timpul Războiului pentru Independență, dorința lui Trandafir ar fi fost să se înroleze în armată, fapt care o îngrijorează pe mamă care îl sfătuiește să își termine studiile „pentru a te întoarce când țara noastră va avea nevoie de voi (se referă și la fratele Alexandru – n.n.) mai târziu”¹³.

În această corespondență nu este însă menționat numele instituției de învățământ la care Trandafir este student, dar din alte surse reiese că acesta a urmat cursurile proaspăt înființatei Școli de Științe Politice din cadrul universității pariziene. Acest lucru îl menționează și Victor Bérard în prefața lucrării lui T. G. Djuvara, *Mes missions diplomatiques*, când vorbește de „acest fost elev al

¹⁰ *Ibid.*, nr. act. 48.

¹¹ Interviu cu Neagu Djuvara, București, 23 mai 2006.

¹² DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 19.

¹³ *Ibid.*, nr. act. 20.

Universității Franței și al Școlii noastre de Științe politice”¹⁴. T. G. Djuvara își continuă studiile obținând titlul de doctor în litere și filosofie la Universitatea din Bruxelles, unele surse, în mod eronat, menționându-l ca doctor în drept¹⁵.

Ascensiunea în diplomație

Statele de serviciu în administrația centrală menționează data de 30 aprilie 1879 ca dată de intrare a lui T. G. Djuvara în Serviciul diplomatic și Serviciul consular¹⁶. Astfel, Trandafir intră în contact cu activitatea diplomatică, fiind foarte tânăr, la vârsta de 23 de ani, când este numit atașat de legăție neretribuit¹⁷ pe lângă Agenția diplomatică a României din Paris – pe atunci România avea numai o agenție diplomatică în capitala Franței, deoarece independența României încă nu fusese recunoscută de marile puteri – începând aici o viață dedicată diplomației pe care o va continua și în alte capitale europene.

Tot din scrisorile de familie aflăm de greutățile financiare pe care familia lui T. G. Djuvara le suporta (deja i se născuse fiul Marcel), el având un salariu modest la agenția diplomatică din Paris. Se pare ca aceste greutăți îl determină pe tânărul diplomat să se simtă nedreptățit de guvernul țării pe care o reprezenta, ceea ce-l face să se plângă familiei din România, care, încurajată de laudele aduse de I. C. Brătianu lui Trandafir în urma unei conferințe ținute de acesta la Paris, printr-o scrisoare a tatălui, datată în 1880, îl asigură și de sprijinul rudelor și-l sfătuiește să-i scrie o scrisoare primului ministru, în care „să-i arăți nedreptatea ce ți se face, să-i arăți greutatea ce ai fiind cu familia, să-i arăți mijloacele tale restrânse și că este imposibil acest salariu ce ți se dă... și cred că Brătianu se va iniția și ambiționa și ți se va face dreptate”¹⁸. Toate aceste demersuri se finalizează aproximativ după un an, când la 24 aprilie 1880, T. G. Djuvara este promovat ca secretar de legăție clasa II, la Bruxelles¹⁹. Această promovare a lui Djuvara este una cu atât mai importantă cu cât el îl înlocuia pe timpul concediului, pe șeful legăției, ministrul rezident al României la Bruxelles, Mihail Mitilineu – primul reprezentant diplomatic al României în Belgia – lucru care demonstrează competența profesională a tânărului diplomat și încrederea de care el se bucura. Încântată de acest progres profesional al lui Trandafir, mama, într-o scrisoare din 12 decembrie 1880, îl

¹⁴ VICTOR BÉRARD, „Prefăce”, în TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques: Belgrade – Sofia – Constantinople. Galatz – Bruxelles – Le Havre. Luxembourg – Athènes (1887-1925)*, Félix Alcan, Paris, 1930, p. II.

¹⁵ Interviu cu Neagu Djuvara, București, 23 mai 2006.

¹⁶ *Anuarul Ministerului Afacerilor Străine al României pe 1897*, Imprimeria Statului, București, 1897, p. 68.

¹⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond 77/G16, vol. 1.

¹⁸ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 33.

¹⁹ AMAE, fond 77/G16, vol. 1.

felicită: „știu din *România Liberă* că tu ții locul ministrului tău care este în concediu pentru două luni. Te felicit pentru rapidul tău progres.”²⁰

Cu anul 1887, în cariera diplomatică a lui T. G. Djuvara se inaugurează o nouă etapă, și anume aceea de șef de legăție, chiar dacă va îndeplini această înaltă demnitate doar pentru câteva luni, înlocuind pe titularul postului. Se poate conchide că din acest moment T. G. Djuvara intră în galeria celor mai înalți diplomați ai statului român. Djuvara ajunge la Belgrad într-o epocă destul de tulbură, când intrigile Ballplaz-ului nelinișteau, nu numai Serbia, dar și puterile mari, care doreau menținerea păcii în Balcani²¹.

Odată ajuns în Belgrad, T. G. Djuvara mărturisește, într-un raport din 2 august 1887, că: „una din primele mele griji a fost de a căuta să mă pun în curent cu resursele economice și comerciale ale Serbiei și de a căpăta în această privință informații pe cât s-ar putea mai precise... Folosindu-mă de amabilitatea câtorva șefi de misiuni de aici, am putut completa și controla cifrele ce reușisem a culege de la izvoarele oficiale”²². În acest raport, Djuvara caracteriza Serbia ca o țară „atât de puțin industrială în care bazele comerțului se schimbă foarte puțin, în afară de cazuri de război și de recoltă rea”.

Diplomatul român semnală în raportul său cauzele diminuării relațiilor comerciale între România și Serbia, relații ce păreau privilegiate până în anul 1883 și care vor suferi o scădere drastică între 1883-1885. Astfel, o primă cauză identificată de Djuvara este intrarea în vigoare a tarifului general sârb aplicat la 1/13 ianuarie 1884 și care în lipsa unui tratat de comerț între România și Serbia, el a avut o influență nefastă asupra comerțului dintre cele două țări. O altă cauză a acestei diminuări este, spune diplomatul, războiul sârbo-bulgar din 1885. După anul 1885, Djuvara observa o revigorare a relațiilor comerciale între cei doi vecini, România ocupând poziția a cincea în clasamentul importurilor în Serbia, după Austro-Ungaria, Germania, Anglia și Italia²³. În alt raport al lui T. G. Djuvara, din 28 septembrie 1887, aflăm în ce consta activitatea sa la Belgrad, și anume: „de a căuta să capăt cifrele exacte și amănunțite a activității comerciale sârbești în genere pentru toate statele și pentru toate mărfurile, spre a le comunica cât mai grabnic onorabilului minister; voiam astfel să procur noi elemente statistice pentru studiul bazelor ce ar putea servi la încheierea unui tratat de comerț între România și Serbia”²⁴. Într-adevăr, acest demers al diplomatului de a studia posibilitatea încheierii unui tratat de comerț între România și Serbia avea să se concretizeze în 1890, dată la care însă, promotorul acestei idei activa deja în altă capitală a Europei.

²⁰ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 22.

²¹ *Ibid.*, nr. act. 4.

²² TRANDAFIR G. DJUVARA, *Raport economic asupra Serbiei (1887)*, Imprimeria Statului, București, 1889, p. 48.

²³ *Ibid.*, pp. 50-55.

²⁴ *Ibid.*, p. 56.

Misiunea lui Trandafir G. Djuvara la Sofia (1888-1891)

La 1 iulie 1888 T. G. Djuvara este numit printr-o decizie ministerială a lui P. P. Carp, ministrul Afacerilor Străine, agent diplomatic și consul general la Sofia²⁵. La sosirea sa în capitala bulgară, Djuvara este oarecum neplăcut surprins de strania componență a corpului diplomatic din Sofia, remarcând în special slaba reprezentare a marilor puteri. Astfel, el observa „totala absență a unui diplomat sau consul rus”, consulul general german nu fusese prezentat oficial prințului, atașatul francez comunica cu Ministerul Afacerilor Străine bulgar decât prin note verbale, evitând astfel schimbul de documente, iar comisarul turc „nu știa sigur pe ce picior să danseze”²⁶.

Statutul internațional al Bulgariei, cât și această incertitudine la nivelul corpului diplomatic străin se pare că l-au făcut pe T. G. Djuvara să fie nemulțumit de numirea sa la agenția din Sofia, asta putându-se observa din demersurile întreprinse pe lângă factorii de decizie din minister, propunând într-un astfel de demers varianta rămânării sale la misiunea din Belgrad, la care sosise cel pe care el îl înlocuise la Sofia, Alexandru Beldiman. Prin acest demers, îl roagă pe Th. Rosetti, președintele Consiliului de Miniștri și unchiul lui Alexandru Beldiman, să intervină, pe lângă P. P. Carp, pentru modificarea numirii sale în postul de agent la Sofia. I se răspunde – printr-o scrisoare din 20 martie 1889 – cu regret, că nu se mai poate face nimic în această chestiune, orice modificare a acestei decizii fiind catalogată de ministrul Carp ca o absolută imposibilitate politică: „Dl. Carp mi-a răspuns că nu a comis în privința dumneavoastră nici o nedreptate întrucât sunteți amândoi din aceeași zi secretari și că posturile de agent la Sofia și ministru la Belgrad sunt absolut egale și ca poziție și ca rang. Domnia sa a refuzat absolut de a schimba ceva în deciziile sale, care de altminteri procesul de executare a început ca atare încât ar fi imposibil a reveni asupra lor”²⁷.

Asigurat ca între cele două posturi nu existau diferențe de „poziție sau rang”, T. G. Djuvara își va onora cu responsabilitate noua poziție diplomatică, pentru ca la 20 octombrie 1890 să beneficieze de schimbarea titlaturii postului de la Sofia din agent diplomatic în ministru plenipotențiar²⁸. În motivarea cererii pentru acordarea acestui titlu, ministrul de externe Alexandru Lahovary preciza în raportul înaintat primului ministru P. P. Carp la 4 octombrie 1890 că „...e drept să se confere o asemenea distincție onorifică unui funcționar de al cărui serviciu Guvernul este mulțumit și în cazul când, ca astăzi nu există o altă posibilitate de înaintare și când interesul de serviciu cere ca acest funcționar să

²⁵ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 97.

²⁶ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 9.

²⁷ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 44.

²⁸ *Anuarul Ministerului Afacerilor Străine al României pe 1897*, p. 68.

rămână încă la postul său, cum se întâmplă acum cu Dl. Djuvara în Bulgaria, unde situația politică este atât de interesantă și unde ar fi greu un nou trimis să se pună repede în curentul afacerilor.”²⁹

Una din preocupările diplomatului odată sosit în Bulgaria era încheierea unui acord comercial între cele două părți, asta după ce observa, într-un raport asupra comerțului general al Bulgariei pe anii 1882-1886, că în ceea ce privește relațiile comerciale între România și Bulgaria au „mers descrescând de la 1884 încoace”³⁰, în ciuda faptului că „examinând cu atențiune și nepărtinire întreaga activitate comercială a Bulgariei în cursul ultimului deceniu, progresele realizate sunt incontestabile și serioase”³¹. Concluzionând că „Bulgaria este mai înainte de toate o țară agricolă”, Djuvara explică această remarcabilă efervescentă a mișcării economice prin recoltele abundente din ultimii ani și vede ca singur pericol în calea dezvoltării economice a acestei țări doar instabilitatea politică: „numai situația politică să nu se zdruncine din temelie tânărul stat balcanic și se poate lesne vedea că activitatea sa comercială și situația economică vor deveni din ce în ce mai înfloritoare”³². Dacă agricultura este cea care trage Bulgaria spre o situație economică înfloritoare, nu se poate spune același lucru despre industrie, care în Bulgaria, observa Djuvara „în sensul propriu al cuvântului, nu există”. Această lipsă a activității industriale făcea din populația, urbană mai ales a Bulgariei, una „tributară străinătății”, așa cum spune Djuvara, pentru toate produsele de factură industrială: haine, încălțăminte, mobilă, pălării, sticlărie. Infima industrie a Bulgariei se baza pe micii industriași sau acei meseriași casnici care lucrau pentru clasele inferioare ale poporului, pentru care produceau: șciacul, abana, găitanul pentru îmbrăcăminte și saftianul și meșinele pentru încălțăminte³³.

Djuvara opina că guvernele română și bulgar aveau datoria să acorde o atenție sporită dezvoltării relațiilor comerciale între cele două popoare, aceasta după ce, aflat în capitala bulgară, observa că oamenii politici de acolo tindeau să acorde o atenție privilegiată relațiilor economice cu Austro-Ungaria și Germania, neglijând relațiile cu celelalte state, în speță cele cu România: „Oamenii de stat bulgari nu pot să uite învățămintele istoriei de un secol încoace: statele mici în prima linie trebuie să se îngrijească de a nu se înfeuda unei puteri economice mari, deoarece influența economică lesne se poate schimba în o apăsătoare influență politică. De o asemenea perspectivă Bulgaria nu s-ar putea teme din partea Belgiei sau României”³⁴.

Refuzul României de a-l recunoaște pe Ferdinand de Saxa-Coburg pe tronul Bulgariei, avea să ducă la o încordare a relațiilor româno-bulgare. În ceea ce-l privește pe Ferdinand, Djuvara i-a conturat un portret sugestiv,

²⁹ AMAE, fond 77/G16, vol. 1.

³⁰ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Raport asupra comerțului general al Bulgariei pe anii 1882-1888*, Imprimeria Statului, București, 1889, p. 8.

³¹ *Ibid.*, p. 13.

³² *Ibid.*, p. 23.

³³ *Ibid.*, p. 32.

³⁴ *Ibid.*, p. 24.

ce spune multe despre orgoliul și infatuarea acestui principe pe care bulgarii îl aleseseră pentru a se uni în jurul lui în lupta pentru crearea statului modern bulgar, în comparație, de exemplu, cu echilibrul și calmul pe care Carol I le aducea în evoluția României moderne: „Prințul Ferdinand era un megaloman la superlativ. Încă nerecunoscut de niciuna dintre puteri, el poza, având coroana imperială bizantină pe cap, a tuturor provinciilor Imperiului Otoman. Avea mania bijuteriilor: într-o audiență mi-a fluturat de câteva ori pe sub nas mâinile cu fiecare deget acoperit de inele scumpe; constatând că nu-i acord atenție și-a pierdut răbdarea și mi-a zis „Domnule ministru, nu remarcați inelele mele?”. I-am răspuns că sunt extaziat de frumusețea lor!”³⁵.

Eforturile părții bulgare de a primi recunoașterea internațională a lui Ferdinand, iar în cazul de față din partea României, sunt semnalate de Djuvara prin telegrama 856/1888 în care prezintă un articol apărut în numărul 193 din 30 august 1888 al gazetei bulgare *Svoboda* și în care autorul găsește că prin situația în care trecea Bulgaria, a trecut și România în două rânduri: „Într-un timp Cuza nu se aprobase, dar guvernă. Actualul rege român, Carol, tot asemenea s-a suit pe tron fără aprobarea Rusiei și a puterilor, care au refuzat de a-l recunoaște câțiva ani de-a rândul, dar în urmă l-au recunoscut una câte una”³⁶. În comentariul pe care îl face la articolul din *Svoboda*, Djuvara menționa omisiunea, voită sau nu, pe care articolul o făcea, citez: „*Svoboda* a uitat a comunica, că după tratatul din Berlin consolidarea Principelui în Bulgaria depinde de aprobarea Porții și a statelor celor mari, iar nicidecum de aprobarea Serbiei, care trebuie să se știe că nu este independentă ci este instrumentul Austriei”³⁷.

Este interesant de menționat, o altă cauză a încordării relațiilor româno-bulgare, și anume, tentativa părții bulgare de a induce în opinia publică europeană ideea cum că între România și Bulgaria s-ar fi încheiat o alianță militară. Printr-o notă, Djuvara cerea autorităților bulgare să dezmință această știre: „Vă rog să dezmințiți formal zvonurile tendențioase privind o alianță între România și Bulgaria. Noi dorim și vrem un raport normal cu vecinii noștri bulgari, dar rămânem fermi devotați alianțelor noastre și vrem respectarea tuturor tratatelor de pace”³⁸.

Amestecul Austro-Ungariei în treburile interne ale altor state, este observat de Djuvara ca fiind prezent și în Bulgaria, diplomatul opinând că monarhia dualistă se afla în spatele amânării încheierii convenției comerciale cu Bulgaria, precum și a punerii în aplicare a proiectului de construcție a unui pod peste Dunăre pe care T.G. Djuvara îl negociase cu primul ministru bulgar Stambolov³⁹.

³⁵ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 12.

³⁶ AMAE, fond 77/G16, vol. 1, tel. 856, Sofia, 30 august 1888.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 17.

³⁹ *Ibid.*, nr. act. 4.

Misiunea lui Trandafir G. Djuvara la Constantinopol (1896-1900)

Plecând de la Sofia, T. G. Djuvara era numit apoi ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Constantinopol. Diplomatul îi sunt trasate de guvernul român cinci direcții de acțiune: 1). Menținerea păcii europene; 2). Gravitând în cerul de acțiune al Triplei Alianțe, trebuia deci, ca România să secondeze toate eforturile Puterilor Centrale în scopul evitării problemelor în Balcani; 3). România avea ca interes menținerea Imperiului Otoman; 4). În Macedonia, interesele României sunt aceleași cu ale Turciei, aromânii nefiind simpatizați de elementele bulgare, grecești și sârbe; 5). Supravegherea cu atenție a acțiunilor rusești pe lângă Patriarhia ecumenică, deoarece se urmărește transformarea acestei Patriarhii grecești într-una slavonă, pentru a servi în plus interesului rusec în Orient⁴⁰.

Se pare că diplomatul român odată ajuns la Constantinopol, conștientizând importanța strângerii relațiilor româno-turce, își dă tot interesul pentru a justifica numirea sa în acest post, aceasta rezultând dintr-o scrisoare a marele vizir Halil Rifaat Pașa, care răspundea scrisorii ministrului român al Afacerilor Străine, D. A. Sturdza cu ocazia numirii noului ministru la Constantinopol. Marele Vizir menționează în scrisoare că „Djuvara se străduiește să justifice încrederea cu care a fost investit pentru a întări legăturile de prietenie între cele două state”⁴¹. Misiunea de la Constantinopol se va dovedi a fi una de referință pentru cariera lui T. G. Djuvara, aceasta desfășurându-se pe două mari coordonate: pe de o parte încheierea între România și Turcia a unei convenții comerciale, iar pe de altă parte, lupta pentru recunoașterea de către Înalta Poartă a unor drepturi pentru aromânii din Imperiu, în principal recunoașterea unui șef religios al acestora. Realizarea acestor două obiective propuse pentru misiunea de la Constantinopol, se va lovi de tergiversările Imperiului Otoman, care încerca să condiționeze înfăptuirea celor două acorduri de diverse proiecte de alianță între cele două state. Un simbol al tergiversărilor turcești este, observa Djuvara, chiar Marele Vizir Rifaat, un bătrân de peste 80 de ani, care „pentru moment nu refuza nimic, cu prețul amânării la infinit a îndeplinirii promisiunii – mod de lucru în care Djuvara vedea forța pasivității turcești”⁴².

Într-un raport, întocmit cu o zi înainte de plecarea la Constantinopol din 14/26 mai 1896, Djuvara făcea o analiză a stării populației aromâne din Imperiul Otoman, observând că din mozaicul de popoare înglobate în Imperiu, singurul care este credincios sultanului este cel aromân, conștient că soarta lui este legată de aceea a Imperiului și de aceea opinează că este în interesul

⁴⁰ TRANDAFIR G. DJUVARA, „Souvenirs diplomatiques – ma mission à Constantinople (1896-1900)”, în *Revue de Sciences Politiques*, 44, 52, avril-juin 1929, pp. 206-207.

⁴¹ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 43.

⁴² TRANDAFIR G. DJUVARA, „Souvenirs diplomatiques – ma mission à Constantinople (1896-1900)”, p. 211.

imperial ca această populație să se fortifice prin școli și religie, pentru a ajuta populația musulmană să contracareze tendințele centrifuge ale bulgarilor, grecilor și sârbilor: „Turcia trebuie să înțeleagă că românii din Imperiu sunt elemente sub devotamentul față de Padișah pe care mereu se poate conta. Mai mult, acest element este tare, disciplinat și este în serviciul statului otoman. Din acest punct de vedere guvernul imperial are datoria patriotică de a încuraja organizarea școlilor românilor și să garanteze lăcașurile ortodoxe ale acestora”⁴³.

În toamna anului 1897, când Imperiul Otoman era în război cu Grecia, sultanul îl invita la palatul Yildiz-Kösk pe T. G. Djuvara, care se pregătea să plece în concediu, solicitându-i acestuia să vorbească cu regele Carol I, „în vederea încheierii unei alianțe pe care cele două state urmau să o facă pentru a împiedica izbucnirea unui conflict general în Peninsula Balcanică”⁴⁴. Era vorba de un proiect de tratat de alianță defensivă ce urma să fie semnat între Turcia și România. Înainte ca Djuvara să se prezinte la regele Carol cu mesajul sultanului, N. Mișu, ministrul palatului, într-o audiență la sultan din 13/25 septembrie 1897 înaintează spre discuție spinoasa problemă a recunoașterii mitropolitului aromân. El îl asigură pe sultan de supunerea populației aromâne față de tronul imperial și de oportunitatea momentului pentru eliberarea beratei primului mitropolit al aromânilor, ministrul român încercând să anticipeze efectele pozitive ale acestei concesiuni asupra relațiilor bilaterale între cele două țări: “Recunoscându-se un șef spiritual românilor se va pune o barieră intrigilor grecilor, bulgarilor și sârbilor, iar guvernul român se va putea prezenta înaintea parlamentului cu un fapt, care nu va lipsi de a crea un curent în opinia publică românească, favorabil intereselor politicii comune, rezultatul va fi o întărire a raporturilor politice între România și Turcia, care negreșit că se vor consolida printr-o apropiere cât se poate de intimă”⁴⁵.

Ministrul român a expus sultanului și deosebirea dintre situația românilor din Imperiul Otoman și aceea a bulgarilor, a grecilor și a serbilor: “... pe când aceștia se simt atrași către frații lor de la frontiere și creează vecinătăți grele Porții și revendică reforme care să-i ducă cât mai grabnic către autonomie, românii sunt cei mai devotați supuși ai Imperiului pentru a cărui menținere și întărire sunt gata a face orice sacrificiu și nu așteaptă îmbunătățirea soartei lor decât de la înalta și luminata bunăvoință a Suveranului”⁴⁶. Răspunsul sultanului la expunerea de idei a ministrului român avea să se încadreze în șantajul, consacrat deja, al diplomației otomane: „această chestiune va fi tranșată, dar este așteptat răspunsul regelui Carol la comunicarea ce i-am făcut prin mijlocirea

⁴³ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 98.

⁴⁴ TRANDAFIR G. DJUVARA, „Souvenirs diplomatiques – ma mission à Constantinople (1896-1900)”, p. 213.

⁴⁵ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 99.

⁴⁶ AMAE, fond 77/G16, vol. 1, tel 423, Constantinopol, 8 iulie 1896.

domnului ministru T. Djuvara, la plecarea sa din Constantinopol⁴⁷. În prezența lui D. A. Sturdza, Djuvara avea să transmită documentul remis de sultan regelui la Sinaia, care „cu prudența-i cunoscută” decide să nu se comunice nimic în scris nici sultanului nici Sublimei Porți, ci la întoarcerea lui Djuvara la Constantinopol, acesta să-i comunice verbal sultanului „pericolul și inutilitatea unui tratat de alianță în toată regula”⁴⁸. Acest eșec al diplomației otomane avea să fie ironizat de Djuvara, care rezuma alianța româno-otomană la schimbul de cadouri între suveranii celor două state, și anume sultanul „îl cadorisi pe regele Carol cu doi cai arabi”, Carol răspunzând prin doi câini ciobănești românești, „două inutile amabilități care fură singurii martori ai unei alianțe abia schițate”⁴⁹, rezuma Djuvara.

Într-un raport asupra situației românilor din Macedonia și intitulat “*În privința Macedoniei*” (5/17 noiembrie 1897), T. G. Djuvara nota că atât România cât și Poarta au ca interes sprijinirea populației aromâne, argumentând că România are ca datorie sprijinirea populației aromâne, „singurul popor creștin din Imperiul Otoman”, iar pe de altă parte, sultanul „făcându-și din români supuși devotați ar strânge legăturile dintre noi și Turcia într-un mod practic”⁵⁰. Diplomatul român răspundea și inițiativei sultanului de constituire a unei confederații balcanice, legând reușita unui astfel de proiect tot de rezolvarea problemei religioase din Imperiu, afirmând că pentru a se ajunge la o confederație este nevoie „să se despartă unele de altele elementele creștine din Imperiu, prin cât mai multe interese, dar mai cu deosebire prin biserică. Este dar, necesitate să se acorde românilor ce i-a fost deja acordat sârbilor și bulgarilor”⁵¹. Referitor la nesfârșitele amânări în chestiunea aromânilor și beratele acordate bulgarilor, Djuvara este însărcinat printr-o telegramă de N. Mișu să insiste pe lângă sultan pentru a-i acorda lui D. A. Sturdza, ministrul Afacerilor Străine, o audiență în problema recunoașterii mitropolitului român și de a-i expune sultanului „uluirea Maiestății Sale Regele când a văzut că bulgarii au obținut 5 berate iar românii nici măcar una singură”⁵².

În lupta pentru recunoașterea drepturilor populației aromâne din Imperiul Otoman, diplomația română a încercat să implice și Austro-Ungaria, care însă a motivat că îi este foarte greu să intervină pe lângă Înalta Poartă în treburile de ordin ecleziastic, asta pentru că în Bosnia și în Herțegovina, Imperiul dualist posedă biserici ortodoxe care depind de Patriarhia ecumenică și deci e în interesul Austro-Ungariei să protejeze Patriarhia. Și în acest caz, T. G. Djuvara suspectează Monarhia Dualistă de ipocrizie fiind de părere că aceasta este

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ TRANDAFIR G. DJUVARA, „Souvenirs diplomatiques – ma mission à Constantinople (1896-1900)”, p. 214.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 7.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*, nr. act. 100.

nefavorabilă doleanțelor părții române, lucru confirmat de „rolul activ jucat de Austro-Ungaria în propaganda catolică din peninsula Balcanică, ea sperând să convertească toată populația românească din Macedonia”⁵³.

În cele din urmă, demersurile diplomației românești în privința problemei populației aromâne din Imperiu se finalizau la cinci ani de la părăsirea postului de la Constantinopol de către diplomatul român, cu iradeaua promulgată de sultan, prin care se permitea constituirea comunității aromâne din Imperiul Otoman. Era rezultatul unei lungi și anevoioase lupte diplomatice, la care T. G. Djuvara și-a adus din plin contribuția, meritele sale incontestabile în rezolvarea acestei chestiuni fiind recunoscute în epocă de notorietate faptul că Trandafir G. Djuvara s-a dovedit unul dintre diplomații care a militat cu încăpățănare pentru recunoașterea drepturilor românilor din Imperiul Otoman. Sterie Diamandi vorbind de Trandafir Djuvara, îl numea „aprig susținător al chestiunii macedonene”⁵⁴, încadrându-l în galeria diplomaților care „au lucrat cu tragere de inimă la promovarea cauzei românești din Balcani”⁵⁵, alături de Alexandru Lahovari, Ghica Brigadier și M. Mitiliniu.

Misterul⁵⁶ care învăluie plecarea neașteptată a lui T. G. Djuvara din postul de la Constantinopol și lunga perioadă de inactivitate diplomatică – 1900-1909 – nu a fost elucidat de nici un studiu și nici de către diplomat în memoriile sale, deoarece are la origini un fapt care cu greu poate fi expus în pagină, dar de care este dependentă explicația a ceea ce s-a întâmplat. Astfel, în 1900, diplomatul face „o boacănă”, punându-i coarne ministrului german la Constantinopol, în plus lasă ca acest lucru să se știe – până unde a mers antipatia diplomatului față de Germania! Rezultatul este o telegramă furioasă a lui Wilhelm II către regele Carol, în care se preciza amenințător: „reprezentantul României ridiculizează marele Reich”. Decizia lui Carol este imediată, T. G. Djuvara este chemat la București și este lăsat în indisponibilitate, până în 1909, când fratele Alexandru ajunge ministru de Externe și-l înduplecă pe Carol să-l trimită într-o nouă misiune.

Toată această întâmplare are însă și o consecință fericită, în timpul indisponibilității, pe lângă faptul că este senator de Brăila, T. G. Djuvara are timp pentru a întocmi lucrarea sa de renume internațional *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, apărută la editura Félix Alcan, Paris, în 1914. Soliditatea acestei opere era recunoscută și de Victor Bérard în prefața pe care o făcea memoriilor lui Djuvara: „Domnul T.G. Djuvara este cunoscut de toți cei care studiază istoria și politica Levantului prin cele două opere ale sale

⁵³ TRANDAFIR G. DJUVARA, „Souvenirs diplomatiques – ma mission à Constantinople (1896-1900)”, p. 425.

⁵⁴ STERIE DIAMANDI, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, Editura „Cugetarea”, București, 1940, p. 120.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 20.

⁵⁶ Interviu cu Neagu Djuvara, București, 23 mai 2006.

devenite clasice – *Traités et Conventions de la Roumanie și Cent Traités de Partage de l'Empire ottoman*”. Fostul său profesor de la Școala de Științe Politice din Paris, Louis Renault, îndemna în prefața cărții, pe toți cei care sunt preocupați de istorie, să cunoască enorma muncă a lui T. G. Djuvara⁵⁷.

O altă apreciere făcută acestei lucrări vine de la Take Ionescu, acesta, printr-o scrisoare⁵⁸, îl felicita pe Djuvara pentru realizarea volumului în care „ai făcut istorie universală, dar în istoria universală ai avut darul să faci multă istorie românească” și concluziona: „Este o lucrare serioasă foarte folositoare care te onorează pe tine și noi toți”.

Misiunea lui Trandafir G. Djuvara la Bruxelles, Le Hâvre și Luxemburg (1909-1920)

În vara anului 1909, Trandafir G. Djuvara sosea la Bruxelles în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în Belgia. Capitala belgiană nu-i era necunoscută, el revenea aici, după ce între anii 1880-1883, fusese, așa cum am menționat, secretar de legație și de unde plecase, cum recunoaște, cu cele mai plăcute amintiri. Numirea în postul de la Bruxelles este pentru Djuvara apogeul carierei sale diplomatice, având în vedere, că Bruxelles-ul este singura capitală europeană occidentală unde diplomatul activează ca șef de misiune și postul în care acesta rămâne pentru perioada cea mai lungă de timp. La numirea la Bruxelles, ministrul interimar al Afacerilor Străine, Ionel Brătianu, îi accentua lui Djuvara importanța misiunii cu care urma să fie însărcinat: „Bruxelles este cel mai bun fotoliu de orchestră pentru a auzi bine concertul european”⁵⁹. Diplomatul însuși recunoștea că de numirea în capitala belgiană a fost cel mai încântat: „După ce fusesem director politic și secretar general la Ministerul Afacerilor Străine, însărcinat cu afaceri la Belgrad, ministru la Sofia și la Constantinopol, delegat în Comisia Europeană a Dunării, obțineam în sfârșit, un post în care puteai activa în deplină siguranță, într-o țară a cărei neutralitate era garantată de Europa; am recunoscut, cinci ani mai târziu, că mă înșelasem, ca toată lumea, de altfel”⁶⁰.

Pe lângă misiunea din Belgia, T. G. Djuvara avea să fie însărcinat de guvernul român și cu șefia misiunii din Marele Ducat de Luxemburg, prilej cu care are loc inaugurarea relațiilor diplomatice dintre România și Marele Ducat. Cel care vine cu inițiativa ca România să-și deschidă o misiune diplomatică în Luxemburg, este chiar fratele lui T. G. Djuvara, Alexandru, ministrul

⁵⁷ LOUIS RENAULT, „Prefăce”, în TRANDAFIR G. DJUVARA, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*, Félix Alcan, Paris, 1914, p. IX.

⁵⁸ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 37.

⁵⁹ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 71.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 73.

Afacerilor Străine. Acesta îl anunța pe T. G. Djuvara la 10 decembrie 1910 că datorită relațiilor de rudenie între Curtea Regală Română și aceea a Marelui Ducat de Luxemburg precum și datorită apropierii capitalelor Marelui Ducat și aceea a Regatului Belgian, Carol I a semnat decretul prin care trimisul său la Bruxelles să fie însărcinat a-și reprezenta țara în aceeași calitate și în Luxemburg⁶¹.

Revenind la misiunea lui T. G. Djuvara în Belgia, se poate afirma că în activitatea diplomatică a acestuia la Bruxelles avem de a face cu două perioade: 1909-1914 și 1914-1920. Prima perioadă corespunde unor vremuri de intense contacte culturale între cele două state, contacte pe care Djuvara le intermediază în scopul dezvoltării relațiilor bilaterale, iar a doua perioadă se confundă cu desfășurarea Primului Război Mondial și ororile generate de acesta. Privind relațiile bilaterale între cele două state, o expunere sugestivă se regăsește în lungul discurs al regelui Albert susținut la ceremonia de prezentare a scrisorilor de acreditare a diplomatului român. Albert se interesează de starea de sănătate a regelui Carol dorind parcă să sugereze că relația de prietenie între cele două Case Regale se transmite în relațiile dintre cele două popoare. Astfel, în cuvinte elogioase, vorbește în discursul său de solida organizare a armatei române, de starea înfloritoare a finanțelor și de marile progrese pe care România le-a făcut într-un spațiu de timp relativ scurt și toate acestea grație spiritului luminat și inițiativei rodnice a Suveranului său. De asemenea, regele Albert exprimă ministrului român „deosebita satisfacție când află că atât ofițerii, cât și studenții români, continuă a veni să-și termine studiile în Belgia cimentând astfel relațiile de prietenie nu numai între guverne dar și între cele două popoare”⁶². În finalul alocuțiunii sale, „regele Belgilor” se interesează de călătoria Arhiducelui Francisc-Ferdinand la Sinaia și îi comunică lui Djuvara că atât vizita moștenitorului tronului Austro-Ungariei, cât și vizita moștenitorului tronului Imperiului German „dovedesc ce înaltă și temeinică poziție a căpătat România printre statele Europei”.

În activitatea pe care diplomatul o desfășoară în capitala Belgiei se încadrează și semnarea între Bruxelles și București a unei convenții privind proprietatea literară și artistică, o inițiativă sugestivă asupra preocupărilor diplomatului și omului de cultură T. G. Djuvara, dacă ne gândim la intervențiile de la Congresul Literar și Artistic Internațional (Viena, Veneția, Berna), în care își exprima speranța că și România se va alinia legislației privind proprietatea intelectuală. Actul semnat la Bruxelles la 28 martie/10 aprilie 1910 se intitula „Convenție pentru protecția proprietății operelor literare, artistice și fotografice”, instrumentele de ratificare fiind schimbate tot la Bruxelles, la 18/31 aprilie 1910.

⁶¹ AMAE, fond Bruxelles, vol. 6, tel. 978, București, 10 decembrie 1910.

⁶² *Ibid.*, fond 77/G16, vol. 1, tel. 233, Bruxelles, 10 iulie 1909.

17

Convenția a intrat în vigoare la 15/28 iunie 1910⁶³ și avea să-i aducă diplomatului român o mare satisfacție într-o chestiune care îi era dragă de mult timp, după cum el însuși declara⁶⁴.

Odată cu izbucnirea războiului, începea cea de-a doua perioadă în activitatea diplomatică a lui T. G. Djuvara la misiunea României în capitala Belgiei, o perioadă antagonică celei dintâi, în sensul că, se trecea de la atmosfera unei lumi a evenimentelor mondene și culturale, specifică unui stat recunoscut ca neutru, la atmosfera de spaimă și suferință a caravelor de refugiați, specifică unui stat beligerant. În refugiul său, pe rând, la Anvers, Ostende și apoi în Franța, la Le Hâvre, guvernul belgian este însoțit și de diplomatul român, care devine astfel decanul de vârstă al corpului diplomatic străin, care alege să urmeze autoritățile belgiene în exil, postură de un înalt prestigiu.

Prin desfășurarea sa, războiul dădea semne că este unul de duranță, fapt ce va declanșa și o bătălie diplomatică pentru atragerea de o parte sau alta a țărilor care se declaraseră neutre. T. G. Djuvara relatează dese contacte ale Antantei cu autoritățile române în ideea de a atrage România în război de partea ei, informări ce demonstrează rolul important ce-l căpătase țara sa în calculele marilor puteri privind victoria finală: „Belgia, Franța și alți aliați apelează cu toată puterea la soldatul român”⁶⁵. Pentru a convinge România să se alăture Antantei, a fost folosit ca argument de diplomații aliaților intrarea în război a Italiei. În acest sens, ministrul Italiei în Belgia, Carignani, bun prieten cu Djuvara, îl anunța pe acesta, prin intermediul unei scrisori⁶⁶ redactate în limba latină și datată în 10/23 mai 1915, de intrarea Italiei în război de partea Antantei. Limba în care era redactată scrisoarea avea menirea să-i trezească diplomatului român conștiința obârșiei neamului său, sugerându-i acestuia că poporul român trebuia să se alăture fraților lor italieni și francezi în război, un război văzut de diplomatul italian ca unul între ginți. Odată cu intrarea României în război, avea să vină și răspunsul lui T. G. Djuvara, care-i trimitea lui Carignani, la 14/27 august 1916, o scrisoare⁶⁷ redactată tot în limba strămoșilor comuni ai românilor și italienilor, semn că recepționase mesajul și că românii s-au solidarizat cu frații lor latini. Deși nu stăpânea prea bine gramatica limbii latine, diplomatul român ține să redacteze respectiva scrisoare tot în limba latină, el dorea să transmită astfel, faptul că românii își recunosc și își asumă apartenența la aceeași familie de popoare.

Prin raportul nr. 543 din 21 august 1916⁶⁸ diplomatul român saluta convenția militară semnată de România cu țările Antantei la 17 august 1916 (care stabilea data de 27 august, ca dată a intrării trupelor romane în Transilvania) și își

⁶³ F. NANO, *Condica Tratatelor și a altor legăminte ale României (1354-1937)*, întocmită sub auspiciile Ministerului Afacerilor Străine, II, București, 1938, p. 109.

⁶⁴ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 80.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 106.

⁶⁶ DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 29.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 107.

exprima încrederea că discuțiile și polemicile privind decizia guvernului român de a se alătura Antantei să înceteze pentru a canaliza toate energiile către eliberarea provinciilor subjugate de Imperiul Austro-Ungar.

Vorbind despre discuțiile și polemicile apărute cu ocazia intrării trupelor române în Transilvania, diplomatul român se referea la așa numita „teorie egoistă” dezvoltată în presa franceză și îmbrățișată de o parte a clasei politice belgiene potrivit căreia armata română nu ar fi trebuit să meargă în Transilvania, ci să treacă Dunărea și să atace Bulgaria⁶⁹.

Afinitatea recunoscută a lui T. G. Djuvara față de tabăra aliaților, mai ales față de Franța, își găsea expresia în acest raport diplomatic, în care diplomatul exaltat de patriotism aprecia în termeni foarte pozitivi alegerea României de a se implica în război alături de blocul Antantei: „Rațiunea, interesul, bineînțeles, afinitatea de neam și legăturile sentimentale ne-au împins în mod inevitabil în tabăra semănătorilor de idei generoase și a apărătorilor dintotdeauna ai libertăților popoarelor”. Diplomatul era foarte încrezător în victoria aliaților și făcea o paralelă între războiul din 1877-1878, prin care România își câștiga independența de stat și conflagrația în care România tocmai intrase opinând că, și de această dată, victoria avea să vină datorită vitejiei soldatului român. Avântul patriotic și înfierbântarea momentului istoric pe care îl trăia îl face pe diplomatul român să aibă opinii extrem de dure la adresa Puterilor Centrale. Astfel, diplomatul era neîndurător cu națiunea bulgară, care spre deosebire de România, își obținuse independența grație eforturilor armatelor străine. Nici Germania nu era iertată de rapoartele lui Djuvara, acesta arătând diferitele metode pe care le aplică regimul de ocupație Belgiei în încercarea de „a vâra zăzania între cele două elemente, flamanzi și valoni, care constituie națiunea belgiană”⁷⁰. În acest sens Djuvara menționa crearea Universității Flamande din Gand menită să inducă un separatism etnic în sistemul educațional universitar belgian, încercare ce va eșua în momentul în care toți profesorii de valoare flamanzi au fost deportați în Germania.

T. G. Djuvara, optimist în victoria aliaților, transfera bătălia între cele două blocuri în planul bătăliei binelui cu răul, mizând pe victoria binelui: „Am prezis că această forță [răul] va fi depășită puțin câte puțin, prin unirea progresivă a tuturor celorlalte forțe [binele] ale popoarelor amenințate în existența lor. Astăzi această speranță este pe punctul de a se realiza, iar după protestul general al tuturor statelor care apără civilizația și libertatea amenințată, se va putea spune în curând, cu toată încrederea: „dreptul este forța”. În finalul raportului, Djuvara sublinia, pentru a căta oară, rolul important pe care România și l-a asumat, rol, care îi va rezerva „un loc onorabil în

⁶⁹ AMAE, fond Bruxelles, vol. 59, tel. 899, Bruxelles, 31 octombrie/13 noiembrie 1916.

⁷⁰ *Ibid.*, vol. 60, tel. 165, Bruxelles, 3/16 martie 1917.

19

istoria lumii, alături de celelalte națiuni, mari sau mici, națiuni doritoare de a stabili ordinea morală în lume, în dauna ambițiilor criminale ale Triplei Alianțe”⁷¹.

Încheierea misiunii din Bruxelles (septembrie 1920), este unul din cele mai triste momente din cariera diplomatică a lui T. G. Djuvara, atașamentul și considerația căpătate față de poporul belgian, provocându-i la plecare o imensă durere în suflet: „A fost pentru mine o adevărată sfâșiere de a mă despărți de această țară, pe care am iubit-o profund într-o epocă de fericire și de care mă simțeam mai legat prin suferințele îndurate în comun”⁷².

De aceeași considerație se bucura și diplomatul din partea autorităților belgiene, relevant în acest sens fiind răspunsul pe care Djuvara îl primește, de la regele belgian, la o telegramă prin care îl felicita pe acesta din urmă cu ocazia zilei sale de naștere, dovada, poate cea mai importantă, a competenței cu care T. G. Djuvara și-a onorat misiunea cu care fusese însărcinat la Bruxelles: „Îi mulțumesc sincer pentru amabilele sale urări, devotatului decan al corpului diplomatic de la Le Hâvre, a cărui caldă și fidelă prietenie am apreciat-o atât de mult. Albert”⁷³. Astfel, la aproape un an după ce părăsise postul din Bruxelles, T. G. Djuvara era privit cu prețuire de cei cu care împărtășise, pe lângă unele momente plăcute, timpuri de grele încercări.

Misiunea lui Trandafir G. Djuvara la Atena (1920-1924)

Misiunea lui T. G. Djuvara în capitala Greciei, ultima cu care diplomatul român este însărcinat, se va desfășura sub semnul instabilității politice, Grecia fiind în toată această perioadă amenințată de un război civil. Deși Take Ionescu, ministrul român de externe, cerea acordul guvernului elen, prezidat de E. Venizelos, pentru acreditarea lui Djuvara, încă din primăvara anului 1920, plecarea acestuia în Grecia se produce abia în toamna anului 1920, Djuvara părăsind Bruxelles-ul în septembrie. Bun prieten cu T. G. Djuvara, Take Ionescu, îngrijorat de rezultatul alegerilor parlamentare din 14 noiembrie 1920, când venizeliștii înregistrează un dezastru electoral, obținând doar 2% din sufragii, încearcă să oprească plecarea diplomatului la Atena. Este de precizat că în acea perioadă, relațiile greco-române traversau o îmbunătățire evidentă, în acest sens încadrându-se și nunta între prințul Carol, moștenitorul tronului României și prințesa Elena a Greciei, eveniment a cărui pregătire este folosit drept argument de Djuvara pentru a-l convinge pe Take Ionescu să-l lase să plece în instabila Grecia. Acest lucru se întâmplă în noiembrie 1920 când diplomatul se îmbarcă pe un vapor din Constanța având asupra sa atât declarația oficială a promisiunii de căsătorie a prințului și prințesei, cât și

⁷¹ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 107.

⁷² *Ibid.*, p. 127.

⁷³ *Ibid.*

instrumentele de acreditare a noului personal al Legației României. Ceremonia prezentării scrisorilor de acreditare va avea loc totuși destul de târziu, pe 12/25 ianuarie 1921, diplomatul găsindu-l pe regele Constantin ca fiind „foarte curtenitor cu mine, cât și cu personalul legației”⁷⁴. De asemenea, Djuvara semnaleză și atitudinea pozitivă a presei elene dovedită prin publicarea unor declarații de prietenie față de poporul român. Această atitudine este atribuită, credea diplomatul român, de curentul de simpatie dintre cele două națiuni, ca urmare a raporturilor de rudenie ce se încheie între dinastii.

Legăturile între Casa Regală a României și cea a Greciei vor fi întărite de încă o alianță matrimonială, și anume căsătoria prințesei Elisabeta a României cu moștenitorul tronului Greciei, prințul George. T. G. Djuvara, cel care a semnat convenția dotală a prințului Carol și a prințesei Elena. Într-un interviu acordat la 26 februarie 1921 ziarului *Nea Imera*, diplomatul român cataloga cele două căsătorii ca simbol al prieteniei istorice între cele două popoare și trecea în revistă victoriile celor două popoare în lupta lor pentru independență, precum și lupta comună în războiul pentru realizarea unității lor naționale, opinând că cele două state „au interesul vital ca noua situație [geopolitică] să fie menținută și ca garanția păcii să fie asigurată”⁷⁵. În aceeași ordine de idei, într-o alocuțiune ținută la recepția de la Universitatea din Atena – în prezența familiei regale – cu prilejul vizitei lui I. D. Ștefănescu însoțit de un număr mare de studenți români, T. G. Djuvara arăta care au fost similitudinile dintre cele două state: „în trecut suferințele comune, sub același jug, la trezirea independenței lor, același ideal de libertate; la ora actuală, aceeași grijă de a păstra intactă reconstituirea integrală a naționalității lor”. Iar pe de altă parte exprima raționamentul pentru care cele două state trebuiau să-și strângă relațiile de prietenie: „Nu numai interesele noastre politice actuale sunt concordante, darămite nici o rivalitate economică nu există între Grecia și România. Nu există nici o concurență comercială între produsele noastre. Dacă Ceres ne favorizează, dacă Pluton ne trimite miezul pământului, petrolul, voi aveți fructele de aur ale Hesperidelor, vița-de-vie dragă lui Bachus și arborele binecuvântat care furnizează uleiul sfânt”⁷⁶.

Prin raportul nr. 63 din 31 ianuarie 1921⁷⁷ Djuvara prezenta guvernului român situația tensionată din Grecia, alimentată de dușmăniile dintre partide, care periclitau însuși viitorul statului. Era vorba de multele contestații la adresa primului ministru E. Venizelos. Djuvara transmitea în respectivul raport o discuție la care fusese martor și la care personalități politice importante puneau la îndoială capacitățile lui Venizelos: „Nu este un om mare, ci un monstru și chiar un

⁷⁴ AMAE, fond 77/G16, vol. 2, tel. 40, Atena, 12/25 ianuarie 1921.

⁷⁵ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 140.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 141.

⁷⁷ *Ibid.*

asasin, în sensul că a tolerat asasinatele organizate de către partizanii săi”.

Un rol important la tensionarea situației din Grecia l-a avut și eșecul ofensivei din Asia Mică, începută la 13 august 1921, ce viza ocuparea Constantinopolului, și contra-ofensiva lui Kemal Attatürk din 10 septembrie 1921. Replica dură a Turciei va propaga în guvernul grec un curent de atragere a României într-o alianță împotriva turcilor. În acest sens, ministrul de Război grec, Theodoki, la sugestia regelui Constantin, îi propunea lui Djuvara unirea celor două țări într-o alianță, în cadrul căreia România să garanteze „îndeplinirea unui ’tratată și jumătate’, adică în întregime a tratatului de la Neuilly și numai jumătate a tratatului de la Sevres, fie partea referitoare la Tracia și nu cea atingând Asia Mică”, în timp ce Grecia se angaja să garanteze „îndeplinirea integrală a celor două tratate de la Neuilly și Trianon”. În raportul nr. 385⁷⁸ din 22 martie 1922 Djuvara comunica guvernului român propunerea Greciei și-și exprima dezaprobarea față de aceasta, argumentând că starea internațională în care se afla Grecia era relevantă asupra greutății garanțiilor oferite de ea.

Înfrângerea pe care armatele elene o înregistrează în Asia Mică va avea un efect tragic asupra situației politice din Grecia. În insulele Chio și Mitylene au izbucnit revolte în rândul armatei, care cereau abdicarea regelui Constantin în favoarea prințului moștenitor și dizolvarea Adunării Naționale. Aceste revendicări au luat forma unor manifeste, care au fost răspândite din avion în dimineața zilei de 26 septembrie 1922 de către colonelul Gonatas, manifeste care, însă, nu vor fi luate în serios de autorități, după cum semnala T. G. Djuvara în raportul nr. 1615⁷⁹.

Lejeritatea cu care revolta militarilor a fost tratată s-a dovedit a fi o gravă eroare politică, deoarece, primind și adeziunea armatei din Salonic, răsculații își vor impune punctele de vedere. Astfel, la 27 septembrie 1922, Djuvara, prin telegramele nr. 1587 și 1589⁸⁰, informa guvernul de la București asupra radicalizării mișcării militarilor conduși de coloneii Gonatas, Plastiras și Pfoca, aceștia sosind cu 20000 de militari, la 30 km de Atena (localitatea Liopcsin), de unde au remis ultimatumul prin care cereau abdicarea imediată a regelui.

Ultimatumul nu întârzie să-și facă efectul, regele Constantin abdicând la 27 septembrie 1922, la ora 5, pentru ca imediat, prințul George să depună jurământul, devenind regele George II. România va fi prima țară care îl va recunoaște pe noul monarh, guvernul revoluționar mulțumind guvernului român pentru noua dovadă de prietenie din partea Romaniei⁸¹. Se inaugura o etapă de mari covulsii pe scena politică elenă care vor arunca Grecia într-un lung și sângeros război civil. În urma puciului militarilor se păstra așadar

⁷⁸ *Ibid.*, p. 143.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 144.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ AMAE, fond 77/G16, vol. 2, tel. 1918, Atena, 28 octombrie/10 noiembrie 1922.

monarhia, însă regele avea o putere iluzorie. Un comitet revoluționar, compus din ofițeri de toate culorile politice, inclusiv regaliști, guverna țara prin decrete-legi, iar colonelul Plastiras era șeful Revoluției, pentru ca Gonatas să fie desemnat președintele Consiliului de Miniștri, precum și ministrul Afacerilor Externe. Din momentul victoriei Revoluției, misiunea cea mai însemnată a lui T. G. Djuvara în capitala elenă avea să fie asigurarea protecției reginei Elisabeta. În acest sens au loc numeroase întrevederi ale diplomatului cu Plastiras și Gonatas, la care Djuvara exprima poziția guvernului față de evenimentele din Grecia. El preciza că România nu va interveni în problemele interne ale Greciei, dar că misiunea primordială a trimisului său la Atena era protejarea vieții prințesei. Diplomatul este asigurată de cei doi că viața perechii regale nu va fi pusă în nici un fel de pericol, iar dacă suveranii vor trebui să părăsească Grecia, ei vor pleca cu toate onorurile care li se cuveneau.

Pe lângă asigurările că nu este împotriva monarhiei, puterea revoluționară de la Atena, în încercarea de a-și îmbunătăți imaginea pe plan european, propune guvernelor de la Belgrad și București, acceptarea Greciei în Mica Înțelegere. La 6 iunie 1923 Djuvara trimitea guvernului român un articol publicat în gazeta *Eleftheros Typos* sub titlul „Mica Înțelegere și noi”, semnat de fostul ministru de Externe grec, Politis, în care se exprima necesitatea ca Grecia să intre în Mica Înțelegere imediat ce va căpăta un guvern legal, adică după alegeri⁸². În privința acestei noi provocări, autoritățile de la București îl informau – telegrama nr. 30926⁸³, trimisă de I. G. Duca, la 7 iunie – pe trimisul său la Atena, de modul pozitiv în care oferta Greciei fusese primită de societatea românească, însă făcea precizarea că momentul unei astfel de apropieri nu era cel mai favorabil, aceasta trebuind să aibă un caracter „care să nu poată părea dușmănos, nici față de Turcia, nici față de Bulgaria”.

Refuzul Cehoslovaciei și Iugoslaviei de a accepta o alăturare a Greciei la Mica Înțelegere este motivat de către trimișii celor două state la Atena invocându-se faptul că Mica Înțelegere este constituită pentru „apărarea comună numai împotriva crâmpieiilor din fostul Imperiu Habsburgic: Ungaria și Austria”⁸⁴. În urma acestui refuz o altă variantă de alianță este propusă de Iugoslavia, care presupunea crearea unei Mici Înțelegeri balcanice, din care să facă parte România, Iugoslavia, Grecia și chiar Turcia. Acest proiect de alianță este transmis de către I. G. Duca – telegrama nr. 43836⁸⁵ din 1 august 1923 – lui T. G. Djuvara la Atena, diplomatul relatând ministrului de externe grec, Alexandris, punctul de vedere al României. Din raportul nr. 1169⁸⁶ (datat în 5 august 1923) al lui Djuvara către București aflăm disponibilitatea Greciei de a accepta fără obiecții punctul de vedere transmis de România prin T. G. Djuvara. Conform raportului,

⁸² *Ibid.*, fond Atena, vol. 17, tel. 862, Atena, 6 iunie 1923.

⁸³ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 144.

⁸⁴ AMAE, fond Atena, vol. 17, tel. 933, Atena, 19 iunie 1923.

⁸⁵ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 157.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 158.

Alexandris declara că Grecia așteaptă demararea negocierilor între cele trei regate „cât mai devreme posibil”, iar în ceea ce privea includerea Turciei în proiect, ministrul grec afirma că „toată lumea politică greacă, preferă mai degrabă o înțelegere cu ei, decât cu bulgarii”.

În legătură cu dorința Greciei de a intra în Mica Antantă, T. G. Djuvara acorda un lung interviu ziarului *Hestia*⁸⁷, interviu reprodus, la 1 august 1923, în *Journal d’Athènes*, în care prezenta viziunea sa în legătură cu modul de realizare a alianței. Astfel, diplomatul vedea realizarea alianței în două etape. Prima etapă, corespundea cu propunerea ministrului iugoslav, Balougitchitch, și viza încheierea unei alianțe între Iugoslavia, România și Grecia⁸⁸. Odată încheiată această etapă, jumătate de drum era deja parcurs în sensul că mai rămânea ca Grecia să încheie tratate de alianță doar cu Polonia și Cehoslovacia. În concluzia interviului, Djuvara își exprima încrederea că o largă alianță la nivelul Balcanilor va veghea la pacea în această zonă mult frământată de conflicte: „Ceea ce interesează mai ales popoarele Orientului care au îndurat războaie continue timp de 11 ani este o pace durabilă în Balcani, o pace care să nu fie la discreția primului incident ivit”.

Desfășurarea alegerilor din 16 decembrie 1923 avea să contrazică toate asigurările guvernului în legătură cu corectitudinea alegerilor. Ultima încercare a regelui George II de a salva monarhia în Grecia s-a legat de însărcinarea lui T. G. Djuvara de a interveni pe lângă regina Maria pentru ca aceasta să-și folosească toate relațiile pentru a-l convinge pe Venizelos să revină în Grecia și a lua puterea din mâna militarilor. Astfel, a doua zi de după parodia alegerilor, Djuvara trimitea guvernului român raportul nr. 2019⁸⁹, prin care informa asupra însărcinării primite de la George II. Se menționa în finalul raportului că acest demers „este singurul mijloc care rămâne pentru a salva tronul grecesc”. Și liderul opoziției din Grecia, Al. Zaïmis, apelează la diplomatul român pentru ca acesta să-i intermedieze un mesaj către Venizelos – raportul nr. 2020 din 17 decembrie 1923⁹⁰, trimis de Djuvara la Legația României din Paris – în care acesta era rugat să se întoarcă în Grecia pentru că el era considerat ca fiind singurul capabil să se impună ligii ofițerilor reformați. Răspunsul pe care Venizelos îl trimite diplomatului român, în data de 19 decembrie 1923, avea să pună punct și ultimei speranțe a regaliștilor privind continuitatea monarhiei în Grecia. Arătându-se recunoscător tuturor celor ce își pusese încrederea în el, Venizelos comunica acestora că luase hotărârea de a se retrage definitiv din viața politică și arăta că întoarcerea sa în Grecia ar fi provocat mai degrabă războiul civil decât stabilitatea monarhiei.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 158-159.

⁸⁸ AMAE, fond Atena, vol. 17, tel. 1191, Atena, 8 august 1923.

⁸⁹ TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 164.

⁹⁰ *Ibid.*

În ziua de 17 decembrie au loc la Atena puternice manifestații ale republicanilor, care vor fi folosite de președintele Consiliului, Gonatas, pentru a-i cere regelui să părăsească țara. A doua zi, conducătorii Revoluției, remiteau comunicatul prin care cereau regelui să plece din Grecia, înainte ca Adunarea Constituantă să se reunească și să pună în dezbatere forma de guvernământ, în funcție de hotărârea Constituantei, depinzând eventuala întoarcere a sa în țară. George alege să respecte cererea de a părăsi regatul. În timpul ședinței de adio, din 18 decembrie 1923, regele comunicându-i lui Djuvara – raportul nr. 2027 din 18 decembrie⁹¹ – îngrijorarea sa privind viitorul Greciei, căci „ori va izbucni un război civil, ori un conflict între militari”.

După două zile de la plecarea suveranilor părăsea Grecia și T. G. Djuvara, guvernul român preferând ca prin această retragere a ministrului său să-și manifeste nemulțumirea față de evoluția evenimentelor din Grecia. Interesant este faptul că după ce Djuvara părăsea Grecia, violențele se amplifică, la porțile Legației române din Atena fiind descoperite bombe care însă nu au explodat, așa cum s-a întâmplat în cazul Legației britanice. Pe timpul călătoriei spre România, aflat la bordul navei *Împăratul Traian*, T.G. Djuvara redactează, în zilele de 25-26 decembrie 1923, un raport complet asupra crizei politice din Grecia, așa cum a resimțit-o, raport pe care îl înmânează primului ministru Ionel Brătianu și lui I. G. Duca, ministrul Afacerilor Externe.

În loc de încheiere

Reprezentând România în țări care treceau prin momente de mari încercări ale istoriei lor, Trandafir G. Djuvara a confirmat din plin teoria conform căreia o viață de diplomat este ca o oglindă asupra unei epoci. În cariera sa a ocupat posturi în diferite centre europene, începând cu cel de atașat al Agenției din Paris în 1879 și sfârșind cu cel de ministru plenipotențiar la Atena. Trecând în revistă activitatea diplomatică a lui T. G. Djuvara se poate observa că în fiecare post a trebuit să facă față unor evenimente tensionate. Cea dintâi misiune în calitate de șef al acesteia, la Belgrad, s-a desfășurat într-o epocă destul de tulbură, când intrigile Austro-Ungariei nelinișteau nu numai Serbia, dar și România, care-și dorea pacea în Balcani. Pe când era ministru la Sofia a trebuit să desfășoare o politică de moderație față de presiunile părții bulgare în ceea ce privea recunoașterea prințului Ferdinand, cât și să dezmințască intrigile care anunțau o înțelegere militară între România și Bulgaria, încă dependentă de Imperiul Otoman. Când a fost în funcție la Constantinopol, la ordinea zilei era problema macedoneană, el desfășurând eforturi sporite pentru a asigura populației aromâne un statut recunoscut în Imperiu. Tot în timpul acestei misiuni, a căutat

⁹¹ *Ibid.*, p. 165.

să stabilească relații amicale între România și Turcia, căci numai așa guvernul otoman ar fi putut satisface cererile privitoare la situația românilor din Macedonia și ar fi acceptat instaurarea unui șef al bisericii ortodoxe române. În Belgia a încercat să întărească relațiile între cele două popoare prin organizarea a numeroase evenimente culturale pentru ca în timpul Marelui Război, să fie nevoit să-și coordoneze acțiunile pe proprie răspundere, devenind decanul de vârstă al corpului diplomatic străin care preferă să rămână pe lângă guvernul belgian aflat în exil, postură ce i-a conferit un mare prestigiu. Își încheie cariera diplomatică cu misiunea din Grecia. Are și aici parte de o responsabilitate sporită, revenindu-i în grijă, în condițiile unei Grecii aflate în pragul războiului civil, siguranța reginei Elisabeta, vlăstarul familiei regale din România.

Pentru a scoate în evidență prodigioasa carieră diplomatică pe care am urmărit-o îndeaproape în acest articol, redăm un pasaj din raportul ministrului Afacerilor Străine, I. Mitilineu⁹², cu prilejul propunerii pe care acesta o face regelui Ferdinand de a-l decora pe Trandafir G. Djuvara, pentru întreaga sa activitate, cu ordinul Marea Cruce a Stelei României: „Intrat în Serviciul Statului la 1879, a funcționat neconținut în diferite grade ce a obținut în lunga sa carieră și peste tot unde a fost trimis... a știut să se pună la înălțimea misiunilor ce i s-au încredințat lucrând cu râvnă neobosită și pricepută la interesele țării, căreia i-a adus servicii reale și prețioase”. Fie ca secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, precum și ca trimis extraordinar în străinătate, a luat parte la diferitele mari chestiuni externe care au privit România în decursul a aproape o jumătate de veac⁹³. Și-a dedicat aproape întreaga viață meseriei, neezitând să accepte misiuni în țări în care stabilitatea politică era un țel greu de atins. Adoptând o politică pașnică în relațiile cu țările în care era delegat, T. G. Djuvara a urmărit constant încheierea unor colaborări avantajoase pentru statele semnatare în vederea consolidării legăturilor între acestea, având ca scop final buna lor conviețuire: „Soldat disciplinat am tras pururea la roată: fie la Minister, fie la Sofia, fie la Constantinopol, fie la Galați. De la început, când în 1885, Câmpineanu (de față cu Beldiman, care trecea ca secretar-general) mi-a lăsat alegerea între postul de Prim Secretar la Paris sau acela de Șef al Diviziunii politice, m-am înhămat la acesta din urmă. Dacă răscolesc așa vechi amintiri o fac numai pentru a învedera cunoscuta mea disciplină”⁹⁴.

Trandafir G. Djuvara a fost diplomatul de carieră, care prin cultura sa întinsă istorică și politică, prin tactul și simțul de observație, ca și prin experiența ce o avea în afacerile de cancelarie, a adus servicii reale țării⁹⁵. El a reprezentat

⁹² DGAS, fond Familia Djuvara, nr. act. 2.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ AMAE, fond 77/G16, vol. 2.

⁹⁵ DGAS, fond familia Djuvara, nr. act. 4.

cu cinste România la nivel european; deși „ministrul unei mici puteri”, cum s-a declarat încă de la 1900, a putut avea în meseria sa, spunea Victor Bérard, „o mare libertate a limbajului, a demersului și inițiativei care nu l-au pus câtuși de puțin mai prejos față de ambasadorii marilor state ale lumii”⁹⁶. Când vorbim de Trandafir G. Djuvara trebuie accentuate sintagmele „diplomat de carieră” sau „lunga sa carieră”, asta pentru a scoate în evidență omul aflat în slujba meseriei, fapt caracteristic „vechii diplomații care era toată știință și conștiință, muncă și răbdare, devotament și tăcere, dar mai ales completa dispariție a omului în spatele operei pe care o îndeplinea”⁹⁷. Devotamentul față de activitatea pe care a îmbrățișat-o de la o vârstă tânără, este memorabil explicat de diplomat, în momentul în care, ultima sa misiune se încheie, când declara cu durere în suflet că: „A pleca, înseamnă a muri puțin”⁹⁸. Iată ce conotație avea pentru diplomat încheierea unei misiuni, se sfârșea pentru el o etapă din viață și nu doar o etapă în cariera profesională.

Trandafir G. Djuvara a contribuit din plin la consolidarea tânărului stat român modern, jucând un rol important atât în evidențierea unei politici externe de sine stătătoare a României, care se voia a fi un element de stabilitate în zona sensibilă a Balcanilor (misiunile din Serbia, Bulgaria, Turcia și Grecia), cât și în afirmarea pe marea scenă europeană a unui stat, partener serios și credibil, pentru Occidentul insensibil la doleanțele țărilor mici (misiunea din Belgia). Nedrept, trecerea timpului a adus uitarea peste faptele și demersurile sale, lucru aparent inexplicabil, având în vedere bogata sa activitate, ceea ce-l recomandă ca fiind unul dintre diplomații reprezentativi ai politicii externe românești de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor.

⁹⁶ VICTOR BÉRARD, „Préface”, în TRANDAFIR G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. II.

⁹⁷ Nicolae IORGA, *op. cit.*, p. 471.

⁹⁸ Trandafir G. DJUVARA, *Mes missions diplomatiques*, p. 169.